

Op weg naar de diensteneconomie

Automatisering, robotisering en informatietechnologie zullen veel banen vernietigen. Maar zij zullen op lange termijn veel meer banen scheppen. De angst voor het massale verlies van werkgelegenheid is ongegrond. Dit is de mening van Max Geldens, een van de Nederlandse directeurs van McKinsey & Company, door hem onlangs naar voren gebracht in het Britse blad *The Economist* 1). Volgens Geldens is in de afgelopen honderd jaar al minstens vier keer eerder een enorme werkloosheid voorspeld als gevolg van technologische of sociale omwentelingen: eerst toen de mechanisering van de landbouw miljoenen arbeidskrachten in de agrarische sector overbodig maakte (de agrarische revolutie), vervolgens toen in de industrie de handarbeid door mechanische productie werd vervangen (de industriële revolutie), daarna bij de toetreding op grote schaal van vrouwen in het arbeidsproces, opnieuw in de jaren zeventig toen de energieprijzen vertienvoudigden, en nu weer als gevolg van de omwentelingen op het gebied van de informatietechnologie. In werkelijkheid is het aantal banen sinds 1880 in de OECD-landen verdriedubbeld; en het meest daar waar de arbeidsbesparende technologie het snelst werd ingevoerd. Zo zal het ook nu kunnen gaan volgens Geldens, want de informatiemaatschappij creëert allerlei nieuwe mogelijkheden en behoeften, die werk voor zeer velen kunnen betekenen.

Dat wil niet zeggen dat er niet tijdelijk grote problemen kunnen ontstaan (en zijn ontstaan) in het proces van werkgelegenheidscreatie. Volgens Geldens zijn die problemen vooral te wijten aan de slechte aansluiting tussen het feitelijke aanbod van arbeid en de potentiële vraag er naar. Als belangrijkste oorzaken van deze „mismatch” noemt hij ten eerste dat het onderwijs niet is aangepast aan de beroepseisen die nu worden gesteld (driekwart van de administratieve functies zou met behulp van een computer moeten worden gedaan, maar het grootste deel van degenen die deze functies vervullen is computer-analfabeet), ten tweede dat de loonniveaus zich niet bewegen in overeenstemming met de situatie op de markt, ten derde dat werkgevers te veel belemmeringen ondervinden als zij arbeid willen inzetten of uitschakelen waar dat economisch gezien noodzakelijk is, en ten vierde dat de bereidheid om te verhuizen naar plaatsen waar werk wordt aangeboden te zeer is afgenomen. Vooral Europa lijdt onder deze verstarringen op de arbeidsmarkt en algemeen wordt aangenomen dat zij een belangrijke oorzaak zijn van het feit dat de werkgelegenheid in Europa in de afgelopen tien jaar stagneerde terwijl er in de Verenigde Staten in dezelfde periode 15 miljoen nieuwe banen bij kwamen.

Hoe belangrijk de flexibiliteit op de arbeidsmarkt is wordt ook duidelijk wanneer men bedenkt welke veranderingen in de structuur van de werkgelegenheid in het verschiet liggen. Geldens citeert studies van Birch en Porat, waarin wordt gesteld dat de totale industriële productie in de geïndustrialiseerde landen door niet meer dan 10-20% van de beroepsbevolking kan worden voortgebracht als de productie goed wordt georganiseerd en er van de beschikbare arbeidsbesparende technologie gebruik wordt gemaakt. Op dit moment werkt in de meeste OECD-landen nog ca. 40% van de beroepsbevolking in de industrie. Van elke drie werkers in de industrie zou er dus maar één overblijven; de rest moet emplooi vinden in de dienstensector. Dit is een verschuiving die qua orde van grootte vergelijkbaar is met de uittocht uit de landbouw die zich in de afgelopen honderd jaar voltrok; alleen zal het tempo van de verschuiving vermoedelijk veel hoger liggen. Men kan zich moeilijk voorstellen hoe dit proces op enigszins gecoördineerde wijze kan verlopen als voor de marktwerking geen belangrijke rol is weggelegd.

Een belangrijke vraag is in welke segmenten van de dienstensector de nieuwe werkgelegenheid kan ontstaan. Het wordt soms voorgesteld alsof de ontwikkeling in de richting van een informatiemaatschappij betekent dat een groot deel van de bevolking over tien jaar achter een beeldscherm informatie aan elkaar zit door te geven, maar dit moet m.i. toch als een karikatuur worden beschouwd. Hoewel er ongetwijfeld veel nieuwe banen in de informatiesector kunnen ontstaan, moet zeker ook worden gedacht aan een uitbreiding van de werkgelegenheid bij de gewone, laaggekwalificeerde vormen van dienstverlening 2). Die ervaring is althans in de afgelopen tien jaar in de Verenigde Staten opgedaan. De afkalfing van de werkgelegenheid in de industrie leidde daar tot een verruiming van het aanbod op de arbeidsmarkt en een verlaging van het reële-loonniveau. Het grote aanbod van goedkope arbeid zorgde voor een sterke opbloei van de eenvoudige dienstverlening, o.m. in de horeca, bij schoonmaakbedrijven, bewakingsdiensten en in de detailhandel. Ook het feit dat steeds meer vrouwen de arbeidsmarkt hebben betreden heeft geleid tot een extra vraag naar goedkope dienstverlening, zoals kinderopvang, hulp in de huishouding en goedkoop eten buiten de deur. In dit verband is het illustratief dat er bij McDonalds „fast food” in de VS al meer mensen werken dan in de hele staalindustrie.

Het reële-loonniveau is dus een cruciale variabele als het gaat om de vraag hoeveel nieuwe werkgelegenheid er kan ontstaan en in welke sectoren die nieuwe banen zullen zijn gelokaliseerd. Als de prijs van arbeid door vakbondsmacht, door wettelijke bescherming van arbeid, door het stelsel van sociale zekerheid of om wat voor reden ook niet of in onvoldoende mate daalt, is het gevolg aan de ene kant een toename van de werkloosheid en aan de andere kant een steeds gebrekiger niveau van dienstverlening omdat arbeid te duur is. Om toch in de vraag naar diensten te voorzien, valt dan een verdere verschuiving van werkzaamheden te verwachten van de formele naar de informele sector, waar goedkoper kan worden gewerkt: meer doe-het-zelf, meer huishoudelijke productie, meer activiteit in de schemerzone tussen legaal en illegaal en meer fraude door ontduiking van belastingen en sociale premies. Volgens sommigen is dit zelfs de meest waarschijnlijke richting waarin de samenleving zich na het industriële tijdperk beweegt 3).

Hoe het ook zij, het is duidelijk dat als er inderdaad zo'n geweldige herstructurering van de werkgelegenheid en de functie- en beroepstructuur moet plaatsvinden als de meeste toekomstkijkers voorspellen, er heel wat van de markt als reallocatie-instrument zal worden gevegd. Dat betekent grotere inkomensverschillen tussen werkenden en niet-werkenden, grotere beloningsverschillen tussen beroepen en sectoren, een verdergaande ontwikkeling in de richting van loon naar prestatie en in samenhang daarmee vermoedelijk ook grotere maatschappelijke verschillen. De tendens in deze richting is nog maar net ingezet.

L. van der Geest

1) M. Geldens, Towards fuller employment, *The Economist*, 28 juli 1984, blz. 17-20.

2) Zie ook A.F. van Zweeden, Terug naar een diensteneconomie met lage lonen, *ESB*, 25 juli 1984.

3) Jonathan Gershuny, *After industrial society? The emerging self-service economy*, The MacMillan Press Ltd, Londen, 1978.